

ÁBRAHÁM VÁROSA: UR

Az ásátások eredményei — Ziqqurat — Királysírok emberáldozatokkal — A vízözön

KORUNK régészeti és történeti kutatói előszeretettel foglalkoznak az emberi művelődés és történet valószínű kezdetének földjével, Mezopotámiával. A kutatások napfényre juttatták a hatalmas Assur és a mesés Babel ősi épületeit, szobrait, ezer és ezer ékiratos emlékét. Az ékirás megfejtése óta egyre jobban megvilágosodott előttünk azon országok sorsa, amelyek Egyiptom mellett a legrégebb kultúrának hordozói voltak.

Különösen Mezopotámiának déli része volt az ősi kultúra hazája. Ennek a vidéknek földrajzi képe teljesen más volt, mint manapság. A Perzsa-öböl az ókorban jóval mélyebben nyúlott be a szárazföldre, mint most és a Tigris és Eufrát külön torkolattal öntötték vizüket a tengerbe. A két folyó rengeteg hordalékot rakott le torkolatánál és egyre nagyobb területet hódított el a tengertől. Így jött létre a folyók alsó folyásának és deltájának termékeny földje, amely mintegy 500 kilométer hosszúságban a folyóknak köszöni létét. A roppant termékeny területet hamarosan felkeresték az emberek, telepek, városok keletkeztek. Ezért rejt magában ez a föld annyi ősrégi emléket, hogy az ásátások során újabb és újabb meglepetésben részesít bennünket.

Ilyen meglepetést hozott Dél-Mezopotámia egyik romvárosának, Ur városának kiasása. Ur a Perzsa-öböl és Bagdad közötti útnak körülbelül a közepén fekszik mintegy 15 kilométernyire nyugatra az Eufrát mostani folyásától. A British Museum már 1854-ben megbízta I. E. Taylort, az akkori basrai angol konzult, hogy Mezopotámia déli részén ásátásokat végezzen. Taylor az arab nyelven Tell-al-Muqajjar nevű domb környékén is ásátott és talált is feliratos táblákat, amelyek szerint ez a halom a „chaldeai Ur“ városa, Ábrahám őshazája. A szépen megindult kutatást azonban jórészt pénzhiány miatt nem folytatták tovább. Alikor a világháború idején az angol csapatok Mezopotámiában tartózkodtak, R. Campbell Thompson, a British Museum volt asszisztense kísérletképpen több helyen végeztetett ásátásokat, így 1918-ban Eridu és Ur városában is. A munkálatok eredményt ígértek, ezért a British Museum H. R. Hall vezetésével expedíciót küldött az ásátásra alkalmas terület előzetes tanulmányozására, majd pedig 1922-ben a pennsylvaniai egyetem múzeumával együtt közös kutatásra határozta el magát. Az ásátások vezetője C. Leonhard Woolley lett, akinek vezetése alatt folynak ma is a munkálatok. Az ásátások nagy eredményt értek el. Nemcsak szakembereket érdeklő leletekre bukkantak, hanem ezek a leletek egyrészt műtörténeti becsükkkel, másrészt történeti érdekességükkel az egész művelt

közönség figyelmét megérdemlik. Oly művészi aranytárgyak, ékszerek, eszközök, gyöngyház és lapislazuli mozaikok kerültek elő, amelyek versenyeznek a Tut-ench-Amun fáraó sírjában talált tárgyakkal. Értéküket növeli, hogy több mint ezer évvel régibbek, mint a híres egyiptomi síridét. Amíg azonban Tut-ench-Amun sírja művészeti szempontból ugyan felbecsülhetetlen értékű tárgyakat ajándékozott nekünk, de történeti tudásunkat különösebben nem gazdagította, addig az Ur környéki leletek történetileg is rendkívül becsesek, mert olyan korokba vezettek bennünket vissza, amelyekről eddig nagyrészt csak a sumér mondákból értesültünk.

Ur városának romjai — mint a többi romvárosok is — jókora dombot alkotnak. Ez a domb jelenleg a sivatagban fekszik, mert a város alatt egykor elsuhanó Eufrát megváltoztatta folyását és mintegy 15 kilométernyire távolodott el az egykori várostól. A sivatag homokja befedte a rombadólt templomokat, házakat, de egyszersmind konzerválta is az eltemetett emlékeket. Ugyanazon a helyen nemcsak egy település, hanem a települések időrendbeli egész sorozata keletkezett. Az idők során rombadólt vagy átalakított épületek maradványait nem szórták szét, hanem új települések alapjául használták; a házak, falak maradványaira új meg új planírozás után más épületeket emeltek, de legalább nagyjából megtartották az előző épület alaprajzát. Ilyenformán egyre magasabbra emelkedett az egész város szintje, lassacskán domb keletkezett a régi maradványokból. Ez a körülmény a magyarázata annak, hogy egy-egy romváros hogyan tartalmazhatja évezredek történeti fejlődésének a képét. Mint a könyv lapjai, úgy sorakoznak egymás fölött az évszázadok eltemetett emlékei. Az ásatásnál tehát először a romváros legfiatalabb része kerül napfényre, majd minden mélyebb réteg régibb maradványokat tartalmaz, mintha a könyvet a végétől lapozgatnánk az eleje felé. A rétegek tényleges történeti egymásutánjának megállapítása a különböző tárgyak, elsősorban a talált kerámia alapján pontosan megtörténhetik.

Ur városának romjainak legfelső — tehát legfiatalabb — rétegében az újbabyloniai birodalom és Kyros perzsa király építményeit találjuk (Kr. e. VI. és V. sz.) II. Nabú-kudurri-u^{ur} hatalmas építkezésekkel díszítette birodalmának minden városát, így Őrt is. A város szívére képező templomkerületet új fallal vétette körül: 366 méter hosszú és 183 méter széles, nagyjából téglalakú területet kerített be dupla fallal. A két fal között kamrák voltak, melyeknek lapos teteje járdát képezett a védő csapatok számára ellenséges támadás esetén. A fal mintegy 10 méter széles és 9 méter magas és körülöleli a város valamennyi szentélyét. Az építésnél nem ügyeltek a régibb templomok alaprajzára, hanem ahol valamelyik szentély fala kijebb állott a védőfal előre megállapított négyszögénél, ott irgalmatlanul levágták az épület kiugró részét. Magában a templomkerületben is alig hagyott valamit változatlanul II. Nabú-kudurri-u^{ur}. Vagy a régibb fundamentumok rajza szerint építtette újra a templomokat, vagy a falak egy részét lebontatva betemettette az illető épületet és a romthalmaz planírozása után teljesen új épületet emelt ott. Építkezéseit unokája, Nabú-ná'id folytatta Kr. e. 550 körül, akinek saját leánya, Bel-Schalti-

Nannar, a Holdisten templomának főpapnöje volt. Nábú-ná'id építményei nagyjában tucatépítmények. Egy helyiség a főpapnö palotájában azonban érdeklődésre tarthat számot. Bel-Schalti-Nannar ugyanis a világ eddig ismert legrégebb múzeumát rendezte be. Egy helyiségben a legkülönbözőbb korokból való tárgyak voltak összehalmozva: a kassziták idejéből (Kr. e. 1400) való határkő, egyik larszai király alapító írása, másolatok ősrégi sumér szövegekről. Az egész gyűjtemény természetére világot vet egy feliratos agyaghenger, amely szerint lemásolták a régi sumér szövegeket „a nézők csodálkozására“. Bel-Schalti-Nannar a helyi régiségeket tényleg muzeális cézzal szedhette össze és állította ki.

A most leírt legfelső réteg építményei alatt az eltemetett épületek egész sora pihen. A mind mélyebbre hatoló ásások azt mutatták, hogy egy-egy templomot évszázadok során ötször-hatszor is újjáépítettek. Jelentősebb dolog nem került elő ezekből a rétegekből. Azonban a kutatások új rétegekbe vezettek. Az újbabyloniai birodalom idejéből való maradványok alatt más nép alkotásának romjai húzódtak meg. Ez a nép a sumérok népe volt, akik a Tigris és Eufrát vidékén a magasabb kultúrát képviselték és a környékükön lakó sémi törzseknek is tanítómesterei lettek. A felülől-lefelé haladó ásítás természetesen először a sumér város életének legutolsó korszakát tárta föl. Ez a periódus körülbelül a Kr. e. 2300—2180 éveket foglalja magában, tehát az ásítás itt már nagyon régi rétegekben mozgott. Ebben a korban Dél-Mezopotámia országaiban a sumér és a sémi elem már nagyban keveredett, az országokat „Sumér és Akkad“ birodalomnak nevezik. A kettősbirodalom fővárosa Ur, királyai a III. úri dinasztia tagjai: Ur-Nammu, a dinasztia megalapítója, a hatalmas építkezések megkezdője, Dungi, atyja építóművének folytatója, Bur-Szin, Gimil-Szin és Ibi-Szin, akinek uralkodása a süllyedés, majd pusztulás korszaka. A dinasztia három utóbbi tagja sémi nevet visel és ez is világot vet a sumérok és sémiak keveredésére, bár az egész birodalomnak jellegét a sumér nyelv és műveltség adta meg.

Ur városa ebben a dicsőséges korszakban három részből állott: a város magvából, a templomkerületből, a fallal Övezett belső városból és a külvárosból. A templomkerület számára felemelt platót építettek; ezen foglaltak helyet a kultuscélt szolgáló különböző épületek. Ur városának templomkerületét a holdistennek, Nannarnak és feleségének, Nin-Galnak tiszteletére szentelték. Volt természetesen egy sereg szentély más istenségek tiszteletére is, továbbá a templomkerületben volt a papok, papnök, templomi szolgák lakása és a királyi palota is. Az egész épületkomplexumot „Nannar házának“ nevezték, jóllehet a tulajdonképpeni Nannar-templom annak csak egy részét teszi. A templomok nagy földbirtokkal rendelkeztek, tizedeket kaptak, azért a naturáúak elraktározására hatalmas helyiségekkel rendelkeztek. A nyersanyagot ott helyben dolgozták fel iparcikkékké, ilyenformán a templomkerület nemcsak a vallásosságot szolgálta. A templomok kapujában történt az istenség nevében a bíraskodás, a város polgárainak adás-vételi és gazdasági ügyeit ott foglalták írásba, a papnök ott tartották fenn iskolájukat az írás-olvasás

oktatására; szóval a templomkerület a „city“. Mivel a templomkerület mesterségesen felemelt részen épült és külön fallal is körülvették, azért egyúttal a középkori vár benyomását is kelthette. A templomkerület körülbelül akkora területet foglalt el, mint később II. Nabukudurri-usur korában (kb. 366X183 m).

A templomkerület falai mentén terült el a belső város szorosan egymás mellé épített házaival, szűk utcáival. A belső várost Ur-Nammu fallal vévelte körül mintegy 1200 méter hosszúságban és 800 méter szélességben. A védőfal hatalmas alkotás. Máig is fennmaradt az égetetlen téglából épített sánc, melynek magassága átlag 8 méter, szélessége az alján $23\frac{1}{2}$ méter! A sáncon égetett téglából erős fal vonult végig és a várost erődde tette. A belső város falain túl, a folyó és az öntözőcsatornák közt voltak a külvárosok 6,5 km hosszúságban és 2,5 km szélességben: a város tehát a mai mértékkel mérve is hatalmas volt.

Építkezés szempontjából természetesen a templomkerület a legfontosabb. Ennek romjai közt egy hatalmas domb hívta fél elsősorban a figyelmet. Mint I. E. Taylor első ásatásai már kimutatták, ez a sumer templomok legjellemzőbb épülete: a ziqqurat. A British Museum és a pennsylvaniai egyetem múzeumának közös expedíciója ezt a részt vette először munkába és 1922—23. év telétől 1925-ig, majd később 1930—31 telén dolgoztak ott. A közbeeső időben a templomkerület és a belső város többi részével foglalkoztak.

A ziqqurat lépcsőzetes torony és a jelen esetben három egymásra helyezett négyszögből áll. A holdisten, Nannar temploma mögött emelkedik, azzal szerves összefüggésben van és annak fő részét képezi. A torony 60 méter hosszú és 45 méter széles négyszöget foglal el. Az első fokozat 15 méter magasságig emelkedik, falai befelé hajló síkban helyezkednek el, köröskörül támasztó pillérekkel. A második emeletet úgy építették, hogy a hosszanti oldalon keskeny járatok, a harántoldalakon széles terraszok maradjanak. Ilyenformán a legfelső emeletet körülbelül quadratikusra képezhették ki, amelynek platóján az istenség kis kápolnája állott. Az épület egész magassága 21 méter. Tömör téglapítmény: még pedig a belseje égetetlen téglából készült, külsejét 2,45 méter vastagságban aszfaltba ágyazott égetett téglaréteg borítja. Három darab 100—100 fokból álló téglalépcső vezet fel kívülről a toronyra. Az egyik lépcső derékszögben ugrik ki az épületből, a másik kettő ezen kiugró lépcső két oldalán a ziqqurat falához támaszkodik. A három lépcső a második terrasz magasságában kapuban fiit össze. Ettől a kaputól a fölépcső direkt a kápolna ajtajához vezetett fel, míg oldalt kisebb szabású lépcsők a terraszokat egymással kötötték össze.

Az épület nagyon esztétikus hatást kelt. Nem egyszerűen kocka kockára rakva, hanem falainak hajlásával, ívelésével lendületet mutat. Az emeletek magasságát ügyesen számították ki; a hármas lépcső a tekintetet felviszi a tetején lévő szentélyhez. Az emeletek különböző színezése még emelte az épület artisztikus hatását.

A lépcsőzetes torony, ziqqurat létrejöttét következőképpen magyarázhatjuk meg. A sumérok — amint emlékeik tanúsítják — hegyes

vidékről költöztek Dél-Mezopotámia síkságára. Mint hegylakó nép, isteneit magas hegyek ormán tisztelte. A síkságon valami pótló megoldást kellett találniok az istenség lakóhelye számára. Mivel a síkságon házaikat is mesterséges halmokra kellett építeniök az árvíz-veszedelem miatt, ez adta nekik a gondolatot, hogy isteneik számára is mesterséges dombokat emeljenek: ez a ziqqurat, „istenhegy“, „égi hegy“. A ziqqurat egyes emeletei szimbolikus jelentőségűek: a legalsó az alvilág, fölötte az emberlakta föld, végül az ég, az istenek lakóhelye s így az egész a világmindenséget reprezentálja. Az „istenhegy“ hegykarakterét még jobban kiemelték az egyes terraszokon ültetett fák lombjai. Az egész színes látványt nyújthatott, alsó része feketére volt festve, a középső emelet fehér, fölötte az istenség kápolnája, köröskörül a fák zöldje: valóban méltó lakóhelye az istenségnek. Babylonia minden városában volt ilyen lépcsőzetes torony, közülük sok hét emeletre osztva. A legnevezetesebb a Bábelben épített torony, amelynek alapja négyzetben 90X90 méter. Az Ur városában talált ziqqurat a legrégebben maradt meg egész Babyloniában.

Ur városának virágkora a III. dinasztia ideje volt, de tudjuk, hogy a város jóval régiebb. Felmerült tehát a gondolat, hogy a ziqqurat helyén is állott talán már régebben hasonló torony. A legutóbbi évben bevágást végeztek a ziqqurat egyik helyén és tényleg megtalálták egy másik, kisebb ziqqurat maradványait, amelyet Ur városának I. dinasztiája építhetett. Ezt a régi kis ziqquratot Ur-Nammu az Ő nagy épületének magjaként körülépíttette falakkal. Az ősi kis ziqqurat Dél-Mezopotámia legrégebb hasonló építménye.

A ziqqurat csak egy része volt a nagy Nannar-szentélynek. Maga a tulajdonképpeni templom a ziqqurat alatt terült el 70X70 méteres területen. A templom — mint már fentebb említettük — nemcsak a vallásos kultusz helye volt, hanem magában foglalta a papok lakásait, raktárait, műhelyeket is. Hasonlóképpen volt elrendezve a templomkerület többi szentélye is. Ezek a szentélyek, főképp a Nannar-templom, idők során sok javításon mentek át, melyeknek nyomait és így az egész templom építésének történetét az ásatás során követhették a Kr. e. VI. századtól egész a Kr. e. XXIII. századig.

Sumer felfogás szerint az ország igazi uralkodója maga az istenség, a király csak helytartója, megbízottja annak. A királyság ezen theokratikus jellegű felfogásából következik, hogy az istenség helytartója szintén a szent templomkerületben lakott, bár palotája csak annak szélén kapott helyet. Ur-Nammu palotája alaprajzában a templomok elrendezését követi. Amint a templomokban az előcsarnokon és előudvaron át a hosszúkas szentélyben felállított istenszobor elé járultak a hívők, úgy ült a király is palotájának szentélyszerű nagyszobrában a trónon, míg alattvalói a belső udvaron összegyülekezve hallhatták ítéleteit.

Nemcsak a templomkerület, hanem maga a város is sok érdekességet rejtett építészeti szempontból. Az ásatások során egész sereg magánház került elő, némelyik meglepően jó állapotban. A házak elég tágasak voltak. A bejárat kis előcsarnokon át — ahol mosdó alkalmas volt — a ház téglalap alakú nyitott udvarába vezetett.

Az udvar aszfaltba ágyazott téglákkal volt kirakva, közepén terrakotta-cső vezette le a mélybe az esővizet. A helyiségek az udvarról kaptak világosságot az ajtónyíláson keresztül. A bejáratnál szemben volt a földszint legnagyobb helyisége, a fogadóterem; ugyancsak a földszinten volt a konyha is. Lépcső vezetett fel az emeletre, ahol a szobák körbefutó erkélyre nyíltak. Egymásba nyíló szoba rossz omen volt. Az erkély fából készült és faoszlopok tartották. Az emeleten voltak a család lakószobái. A ház lapos, az udvar felé lejtő teteje kinyúlott az erkély fölé is, hogy azt is védje a nedvességtől. Az átlagos ház 12—14 helyiséget foglalt magában és így mindenesetre elég kényelmes volt. A keskeny utcákra néző ablakot nem ismerték éppúgy, mint a mai keleti házak sem tekintenek az utca felé. A házak anyaga a földszinti részen égetett, az emeleten égetetlen téglá. Az egész épületet egyenletesen fehérre meszelték. Sok házban az egyik földszinti helyiség kis házikápolna volt. A kápolna alá, téglaboltozattal lezárt kriptába temetkeztek a család tagjai. A halottat díszes ruhába öltöztetve, gyékénybe csavarva helyezték el a halotti étel- és italáldozattal együtt, azután újra befalazták a boltozatot és helyrerakták a kápolna felszedett padozatát. Amelyik házban nem volt kápolna, ott egyik földszinti szoba alatt volt a család sírboltja.

Az a kép, melyet Ur városa a III. dinasztia korában mutatott, kulturváros, sőt nagyváros képe volt. Ábrahám tehát, aki Ur városából vándorolt ki Háránba, nagyműveltségű, városlakó környezetben élt és egyáltalán nem a kóborló beduin nomádok alacsony kultúrnívóján állott.

Az ásatások Ur III. dinasztiája előtti rétegekbe is behatoltak. Találtak épületmaradványokat a II. dinasztia korából, sőt sírokat az I. úri dinasztia idejéből. A sírok Kr. e. 3100 év tájékáról valók. Az I. dinasztia építménye az a templom is, amelyet nem messze Ur városától ástak ld.

Ur városától mintegy 6 km távolságban van az Al-Ubaid nevű romhalmaz, egy templom maradványa. A romok közt találtak egy kis fehér mészkőtáblát ezzel a felírással: „A—anni—pad—da Ur királya Mes—anni—pad—da Ur királyának fia építette ezt úrnője Nincharsag tiszteletére.“ Ez az írásos emlék roppant fontos. Ur városában uralkodott úgynevezett I. dinasztia királyait eddig többé-kevésbé mondabeli dákoknak tartottuk. Ezzel a felírással a történelmi időbe tartozónak ismertünk fel egy olyan korszakot, amelyről eddig csak legendárius feljegyzések szóltak. Mes—anni—pad—da és utóda A—anni—pad—da az I. úri dinasztia két első királya volt és úyenformán a róluk szóló írásos bizonyíték a dinasztia későbbi tagjainak történelmi létezését is bizonyítja. A két uralkodó idejét Kr. e. 3100 körül fixálhatjuk, uralkodásuk összesen mintegy 80 esztendőre terjedt.

Al-Ubaid templomának időbeli hovatartozását így megállapítva, az ott talált művészi tárgyakat beállíthatjuk a műtörténelmi fejlődés keretébe. A romok ugyanis meglepő művészi emlékeket rejtettek. A templom kapujához vezető mészkőlépcső két oldalán bikákat ábrázoló bronzreliefek állottak, ezek felett kőből és kagylókból készített, a pásztoréletből vett jeleneteket ábrázoló mozaikfríz díszítette a falat, majd felettük madarakat ábrázoló hasonló művű fríz. A bejárat felett előugró tetőt rézlemezrel és gyöngyházmozaikkal bevont oszlopok tartották, kétoldalt berakott szemekkel és fogakkal ellátott élelnagyságú oroszlánfejek voltak elhelyezve. A kapu fölött egy 2,35 méter széles és 1,05 méter magas rézrelief sast ábrázolt, amint karmaival két szarvast ragad meg. Ezek az emlékek azt mutatják, hogy az I. dinasztia eddig mondái-

nak tartott korszakában olyan művészet virágzott, amely csak évszázados fejlődés gyümölcse lehetett. De más eredményt is hozott az Al-Ubaid romjai közt végzett ásatás. Az ott talált kerámiai maradványok igen fontos szerepet játszottak Ur városa mélyebb rétegeinek időmeghatározásánál. A—anni—pad—da táblája nyomán eléggé pontosan elhatárolhatjuk az Al-Ubaidban talált kerámia idejét (Kr. e. 3100) és ezek alapján könnyen ment a további maradványok korának megállapítása a szomszédos Ur városában is. Az I. dinasztia korából — mint említettem — találtak Urban sírokat, amelyekben lévő kerámiai töredékek pontosan megegyeznek az al-ubaidi leletekkel.

Ur városának I. dinasztia-korbeli temetőjét már korábban is hasonló célra használták, öt-hat generáció sírjai vannak egymás alatt. Amint a temetkezési hely lassan feltöltődött, a régi sírokat elfeledve ugyanazon a helyen új sírokat ástak, melyek mélységben nem érik el az alattuk lévő halottak pihenőhelyét, hiszen a terület időközben feltöltődött és így a sírásáskor magasabb szintről indultak ki. Ennek következménye az, hogy az egymás fölött készített sírrétegeket az ásatásnál mintegy szépen visszalapozhatták. A sírok négyszögű gödrök, amelybe a halottat ékszereivel, használati tárgyaival és a halotti ételáldozattal együtt helyezték el és gyékényfonadékkal takarták le az elföldelés előtt. Az expedíció mintegy 1400 ilyen sirt vizsgált meg, s egyszer csak az addig talált síroktól teljesen elütő temetkezési helyre bukkantak, a híres királysírokra. Minthogy az I. úri dinasztia idejéből (Kr. e. 3100) való sírok alatt még más 5—6 sírrétegen kellett áthatolni, míg a királysírokig lejutottak, a szóban forgó királysírok szerény számítás szerint is 350—400 évvel korábbi időből származnak, tehát Kr. e. 3500 körül valók. Ennyi idő feltétlenül eltelt, míg a temetkezési hely lassú feltöltődése folytán még öt generáció talált egymás fölött ugyanazon a területen nyugvóhelyet.

A királysírok nem egyszerű gödrök, hanem kő- vagy téglaeépítmények. Dél-Mezopotámiában, Ur városában, ahol legközelebb 45 km távolságban találnak követ, ugyancsak ritka és költséges dolog volt a kőből való építkezés. A sír boltozott folyosóból állott, melynek végén kupolával fedett kis csarnok volt. Ismerték az ál- és a valódi boltozatot, a kupolát is: olyan építési elemek ezek, amelyekkel a királysírok mintegy 2000 évvel megelőzik a számunkra eddig legrégibbnek ismert hasonló építési gondolat megvalósítását. Királysirt többet is találtak. Némelyik csak egy helyiségből áll, másoknak meg téglából készítették a boltozatát, s legfeljebb csak kettő-kettő hasonlít egymáshoz. A sírok nagyobb részét még az ókorban kirabolták. Érintetlenül megmaradt Schub-ad királynő sírja és aránylag ép férjének, A-bar-gis királynak kriptája, amelyet ugyan szintén meglátogattak a sírablók, de még eleget hagytak hátra, hogy fogalmunk legyen a királysírok pompájáról. A-bar-gis király sírja kőépület, egy, kupolával fedett helyiségből áll, a királynéé kőépület ugyan, de téglából épített boltozattal.

Hogyan kerültek ezek az építmények a föld alá? Az ásatások feleletet adtak erre a kérdésre és egyúttal megvilágították a királyok temetkezési szertartásait is.

Először is aknát mélyítettek a földbe. Ebbe az aknába a lejáró az egyik oldal meneteles kiképzése által előállított lefelé vezető lejtős

úton volt lehetséges. Az akna széles alján megépítették a sírkamrát kupolás tetővel, esetleg az előkamrát is dongaboltozattal. Mikor a kriptá készen volt, megindult a király testőreiből, udvarhölgyekből és egyéb kíséretéből álló temetési menet. A holttestet szamarak vagy ökrök által vont alacsony szánra helyezve vitték le a sírba. A halott nyugalomra tétele után melléje rakták fegyvereit, használati tárgyait, étel- és italáldozatot és azután a király, illetve a királyné egész kísérete követte urát a másvilágra. A-bar-gis király sírjában 62 csontváz volt, Schub-ad királynét 52 ember feláldozásával tisztelték meg. Ott álltak sorban az udvarhölgyek hárfáikkal, a testőrök, a holttestet leszállító ökrös, illetve szamaras fogat a kocsisal, az állatok fejénél az istállószolgákkal. A csontvázak állapota nem mutat semmiféle külső erőszaktól eredő halálokra. Talán a temetés után elhelyezkedtek a sírban és méreggel ölték meg magukat. Miután a kíséret meghalt, az egész aknát földdel betömték egész addig, míg csak a sír kupolájának felső része volt látható. A kupola fölött halotti áldozatot mutattak be, majd kifalazták az áldozat helyét képező gödröt. A falazott részt betömték földdel, közben több rétegben újabb áldozatot mutattak be. Az áldozatok emberáldozatok voltak. Végül feláldozták azt az előkelőbb udvari embert, aki a főáldozat szerepét töltötte be. Ennek holttestét agyagkoporsóba téve, boltozattal elzárták az akna falazott részét és az egészet betöltötték földdel. Mindezt pontosan leolvashatjuk a királysírok maradványairól. Hasonló tömeges emberáldozat csakis ezen ősi réteg királysírjainál fordul elő, magánemberek sírjánál soha. A legtöbb áldozatot egy ismeretlen király kirabolt sírjában találták, ahol nem kevesebb, mint 68 csontváz feküdt szépen sorjában. Az emberáldozatok szokását csak abból a körülményből magyarázhatjuk, hogy az uralkodót, aki már életében a város tulajdonképpeni urának, az istenségnek helytartója volt, halála után isteni tiszteletből részesítették. A királysírok ősi volta mellett tesz tanúságot az a körülmény, hogy utóbb, már az I. dinasztia idejében (Kr. e. 3x00) nyomát sem találjuk az emberáldozatos temetésnek.

A nagy pompával eltemetett királyok sírjai igen nagy meglepetést keltettek tartalmuknál fogva is. Ékszerek, fegyverek fejlett művészetről tanúskodó sokaságát találták meg. Schub-ad királynő fejét aranyból készült, faleveleket utánzó és aranykarikákkal összefont diadém díszítette, mellette volt aranyból készült, bikafejjel díszített, vörös-kék-fehér mozaikkal berakott hárfája is. A vele eltemetett udvarhölgyek hasonló fejdíszet viseltek és hárfáikat szintén magukkal vitték. Ezek közül a legszebb tiszta ezüsből készült és ezüst szarvaszobrot visel díszként. A királynő kezében, ajkához emelve találták arany ivópoharát, a sírban elszórva más aranyedények voltak, apró kagylóból készített edénykéek festőszerekkel: a királyné szépítőszerei.

A-bar-gis király sírját az idők során kirabolták ugyan, de abból is kerültek elő aranytőrök, arany- és ezüstedények, a testőrök pompásan kidolgozott fegyverei. Talán legértékesebb az a szamaraktól vont szán, amelyen a király holttestét a sírba lecsúsztatták. Mozaikdíszek, aranyból készült oroszlán- és bikafejek voltak a szán ékességei. A rúdon ezüstkarika volt megerősítve, amelynek kettős gyűrűjében futottak

a gyepelők, az egészet csodálatosan szép ezüstsobrocska koronázta, egy szárnak természetű ábrázolása. Az egyik kirabolt királysírból egy „Standard“ került elő: mozaikdíszes táblák, az egyik oldalon békét ábrázoló jelenetekkel, a másik oldalon hadcsapatok, harci kocsik képeivel. A királysírok idejéből való Mes-kalam-dug hercegnek sírja is. Ebben nyoma sincs emberáldozatnak, az csak a királyokat illette meg. A sírban talált feliratok szerint a halott „Mes-kalam-dug, a Jó Föld hőse“. A holttest fakoporsóban nyugodott, lapislazuli- és aranyból készült nyakékek, nehéz aranyedények, elektróból (arany-ezüst ötvözet) készült kettős csákány, gyűrűk, függők sokasága volt mellette. Fejét aranyból készült sisak fedte, amelynek alakja a haj viselési módjának felelt meg. Domborított munkával készült, még a hajsálakat is utánozta a művész.

A különböző sírok gazdag leletei bámulatosan fejlett kultúráról tanúskodnak. Művészet látszik az aranyművesek minden kis munkáján, a fegyverkovácsok pompás művein. A tárgyak művészi szépségre és értékre nézve bátran versenyezhetnek Tut-ench-Amun fáraó sírjából előkerült tárgyakkal, régiségükkel azonban azokat messze fölülmúlják. Kr. e. 3500 körül Dél-Mezopotámia sumér városaiban már fejlett kultúra volt, fejlett építészet, írásos emlékek, hosszú tradícióra visszatekintő művészet, amikor Egyiptom még barbár ország volt és nyomuk sem volt a piramisoknak.

A szerencsés expedíció a királysírok alatti rétegekben is folytatta munkáját és felfedezéseivel világot vetett az ú. n. „királylisták“ egyik följegyzésére. A „királylistákat“ babyloniai ímokok másolataiból ismerjük. Dinasztiáknak városkirályságok szerinti, sokhelyütt sematikus összeállításai ezek. Az első nyolc (másik lista szerint tíz) uralkodó neve után a következő megjegyzést olvassuk: „Akkor következett az áradat és a vízáradás után a hegylakók vették át az uralmat“ és következik a vízözön utáni dinasztiák felsorolása. A vízözön előtti és utáni uralkodókat mondabeli hősöknek tartottuk, uralkodási idejüket is meseszerűen magas évszámokban fejezték ki. Ezek az évszámok azonban valószínűleg későbbi korok mesterséges kronológiai konstrukciójának köszönhetik létüket. Bármilyen legyen is ezeknek a listáknak jellege és értéke, annyi bizonyos, hogy a British Museum expedíciója bizonyosságot szolgáltatott az „áradat“ megtörténtéről, sőt a vízözön alatti rétegben is kultúrák nyomait fedezte fel.

Már említettem, hogy az egyes kultúrák egymástól való megkülönböztetése szempontjából nagyon fontosak a kerámiai maradványok. Minden kornak megvan a maga sajátos edényfajtája, úgy, hogy a cserépmaradványokból szinte első pillanatra megállapíthatjuk a kultúrétegek egymásutánját, illetve azok változásait. Az előbb leírt királysírok alatti rétegeket fazekaskorongon készült edények maradványai jellemzik, amelyek a királysírok kerámiájával meglehetősen egyeznek, azonban egy feliratos táblácska tanúsága szerint azoknál régebbek és körülbelül Kr. e. 3700 körüli időből származnak. Az 1927—29. évi ásátások áthaladva ezen rétegeken, hirtelen egészen más alkatú földbe hatoltak be. Teljesen tiszta, egyenletes, vízholdta iszaprétegre akadtak, amely két és fél méter vastagságban borított min-

dent. Az iszapréteg alatt újból hirtelen változott a talaj karaktere, romok, hulladékok, kultúrának maradványai tűntek ismét elő. Tehát egykor tényleg volt valami óriási vízáradás Mezopotámiában, amely rombadöntött minden addigi kultúrát. Hatalmas lehetett ez az árvíz, hiszen 2½ méter vastag iszapréteget hagyott maga után. A pusztító veszedelem a vidékre a királysírok koránál jóval régibb időben tört rá. Így nyert beigazolást a babyloniai királylisták adata a mindent elpusztító árvízről és a Biblia elbeszélése a mezopotámiai vízözönről.

A vízözön alatti rétegekben a kerámia jellege is hirtelen megváltozik. Megtaláljuk az előbb említett sumér eredetű, fazekaskorongon készült edények darabjait, de ezekkel keverve kézzel formált, festett edények töredékeit is. Tehát a nagy áradat előtt vegyes népesség lakott ezen a területen: egyszerűbb kultúrájú nép, a kézzel formált edények készítői és a magasabb műveltségű sumérok. Al-Ubaid mellett is találtak hasonló őskori települést. Ur és Al-Ubaid környéki leletekből azt látjuk, hogy a lakosság egyszerűbb kultúrájú része sárkunyhókban lakott, sásból készített csónakon járta be az Eufrát mocsarait, földet művelt és gabonát termelt, eszközeit kőből és szárított agyagból készítette. Nem tudjuk, milyen fajhoz tartoztak, annyi azonban bizonyos, hogy különböztek a későbbi települöktől. Ezek a későbbi települők a sumérok voltak. Fejlettebb kultúrával rendelkeztek, mint az őslakosság, téglamaradványok bizonyítják, hogy házaik tartósabb anyagból készültek és talán már az írást is ismerték. A házak romjai közt ugyanis találtak dugóforma agyagdarabokat, melyeken pecsét-hengerek lenyomatai vannak. A pecsét-hengerek képei (állatok dombos vidéken, geometriai figurák) oly ügyesek, hogy joggal remélhetjük, hogy a képekkel való ábrázoláson kívül már a tulajdonképpeni írás emlékeire is akadhatunk a vízözön alatti rétegben.

A most leírt vegyes kultúrát teljesen betemette a 2½ méteres iszapréteg, melyet a nagy áradat hagyott maga után. A katasztrófa alkalmából az egyszerűbb őslakosság teljesen elpusztult, mert az iszapréteg fölött nyomát sem találjuk primitív festett edényeiknek, hanem egyedül a királysírok tiszta sumér kerámiája található.

A vízözön alatti réteg kikutatása még nagyon sok munkába fog kerülni. Az eddigi ásatási helytől északnyugatra, 275 méternyi távban újabb aknát mélyítettek a talajba. Ugyanazon iszaprétegre bukkantak és az iszapréteg alatt ugyanazon kőszközökre és kerámiai maradványokra.

Ur városában és környékén folytatott ásatásokból megismertük a délmezopotámiai települések történetét évezredekken keresztül. A vízözön történeti valóságának bizonyításán kívül az expedíció dicsősége a királysírok sumér kultúrájának felfedezése, amely kultúra évszázadokkal később a III. úri dinasztia idején érte el tetőfokát és élt, népeket a maga képére formált akkor is, amikor megteremtője, a sumér nép már megszűnt létezni. Az ásatásokat folytatják és az expedíció talán az eddigiekhez hasonló nagyjelentőségű felfedezéseket tehet.